

УДК 343.3/.7: 341.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.46>

КЛАСИФІКАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ

Налуцишин В.В.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0000-0002-2053-9906

e-mail: v.v.nalutsyshyn@gmail.com

Налуцишин В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0000-0002-5161-4219

e-mail: v.nalutsyshyn@gmail.com

Налуцишин Р.В.,

*магістр права,
асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0009-0002-9085-1716

e-mail: r_nalutsyshyn@univer.km.ua

Налуцишин В.В., Налуцишин В.В., Налуцишин Р.В. Класифікація міжнародних злочинів.

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з класифікацією міжнародних злочинів. Констатовано, що в доктрині міжнародного права міжнародні злочини розуміють як найтяжчі та найнебезпечніші порушення принципів і норм міжнародного права, що посягають на глобальні інтереси людства і становлять загрозу міжнародному миру і безпеці. Проаналізовано класифікацію міжнародних злочинів, наведену в статутах Нюрнберзького, Токійського міжнародних військових трибуналів, Женевських конвенціях, документах Організації Об'єднаних Націй, Римського статуту, судову практику. Зазначено, що перелік міжнародних злочинів є лише приблизним, оскільки він постійно змінюватиметься в міру розвитку міжнародного права.

На сьогодні склади міжнародних злочинів, на наш погляд, найповніше представлені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. До них належать: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; агресія. Звернуто увагу на те, що крім нелюдських діянь (вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни) та переслідування людської групи (з політичних, расових або релігійних мотивів) до переліку злочинів проти людяності включено також катування, злочини сексуального характеру, насильницьке зникнення людей та апартеїд, коли їх вчиняють у рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб.

Зауважено, що повномасштабна російська збройна агресія супроводжується скоєнням на території України численних міжнародних злочинів, що не мають строків давності. Наголошено, що основна розбіжність між національним законодавством та загальноновизнаними складами міжнародних злочинів в міжнародному кримінальному праві полягає у відсутності криміналізації злочину проти людяності та відсутності інституту командної відповідальності (chief of command). Зроблено висновок, що основним законодавчим кроком є приведення національного криміналь-

ного законодавства України у повну відповідність до вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду для забезпечення справедливого, необхідного і невідворотного покарання осіб, які вчиняють міжнародні злочини.

Ключові слова: кримінальне судочинство, війна, мир, міжнародні злочини, злочини проти миру і безпеки людства, воєнні злочини, злочини проти людства, геноцид, Міжнародний військовий трибунал.

Nalutsyshyn V.V., Nalutsyshyn V.V., Nalutsyshyn R.V. Classification of international crimes.

The article examines the problems associated with the classification of international crimes. It is stated that in the doctrine of international law, international crimes are understood as the most serious and dangerous violations of the principles and norms of international law which encroach on the global interests of humanity and pose a threat to international peace and security. The author analyses the classification of international crimes provided for in the statutes of the Nuremberg and Tokyo International Military Tribunals, the Geneva Conventions, the United Nations documents, the Rome Statute, and case law. It is noted that the list of international crimes is only approximate, since it will constantly change as international law develops.

Today, in our opinion, the corpus delicti of international crimes are most fully presented in the Rome Statute of the International Criminal Court of 1998. They include: genocide; crimes against humanity; war crimes; aggression. It is noted that, in addition to inhuman acts (murder, extermination, enslavement, exile and other cruelties committed against civilians before or during war) and persecution of a human group (for political, racial or religious reasons), the list of crimes against humanity also includes torture, sexual crimes, enforced disappearance of persons and apartheid when committed as part of a widespread or systematic attack against any civilians.

It is noted that the full-scale russian armed aggression is accompanied by the commission of numerous international crimes on the territory of Ukraine which have no statute of limitations. The author emphasises that the main discrepancy between national legislation and generally recognised corpus delicti of international crimes in international criminal law is the absence of criminalisation of crimes against humanity and the absence of the institution of command responsibility (chief of command). It is concluded that the main legislative step is to bring the national criminal legislation of Ukraine into full compliance with the requirements of the Rome Statute of the International Criminal Court to ensure fair, necessary and inevitable punishment of persons who commit international crimes.

Key words: criminal justice, war, peace, international crimes, crimes against peace and security of mankind, war crimes, crimes against humanity, genocide, International Military Tribunal.

Постановка проблеми. Численні воєнні конфлікти як міжнародного, так і неміжнародного характеру, боротьба за економічне панування забирають життя великої кількості людей, створюють загрозу мирному співіснуванню держав, народів, націй, посягають на нормальний перебіг міжнародних відносин. Безпрецедентне зростання злочинів, що завдають шкоди не лише окремим індивідам, а й більшій частині інтересів багатьох держав, є характерною рисою сучасності. За період повномасштабного вторгнення росії на територію України було зареєстровано близько 143 тисячі воєнних злочинів. У середньому кожен день українські правоохоронні органи фіксують 200-300 нових злочинів [1].

Звіти міжнародних організацій і національних правозахисних органів засвідчують численні випадки скоєння російськими окупантами потенційних міжнародних злочинів, що підпадає під юрисдикцію Римського статуту, в країні. Насамперед, йдеться про обстріли цивільних районів, позасудові страти, насильницькі зникнення, катування, сексуальне насильство та переміщення цивільного населення тощо. В сучасних умовах завданням органів кримінальної юстиції є документування фактів, збір доказів, та розслідуванням воєнних злочинів, скоєних в Україні. Крім цього, надзвичайно нагальною потребою є приведення положень законодавства України про кримінальну відповідальність у відповідність з вимогами міжнародного кримінального права і позитивною практикою його імплементації у національні правові системи.

Метою дослідження є здійснення всеохоплюючого аналізу та класифікації міжнародних злочинів, як найтяжчих, суспільно небезпечних протиправних діянь, що порушують основоположні норми міжнародного права, зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства, посягають на міжнародний правопорядок у цілому.

Стан опрацювання проблематики. Вагомий внесок у розробку концепції міжнародного злочину, їх системи, а також проблем, пов'язаних із застосуванням відповідальності за ці діяння, здійснено багатьма вітчизняними науковцями. Серед них: А.В. Андрушко, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, В.А. Василенко, М.М. Гнатовський, М.П. Куцевич, О.К. Марін, Є.Л. Стрельцов та інші. Однак питання класифікації міжнародних злочинів та відповідальності за них є доволі складним і потребує більш різноаспектного та глибокого вивчення.

Вклад основного матеріалу. У доктрині міжнародного права міжнародні злочини розуміють як найтяжчі та найнебезпечніші порушення принципів і норм міжнародного права, що посягають глобальні інтереси людства і становлять загрозу міжнародному миру і безпеці.

Через підвищену небезпеку і специфіку складів міжнародних злочинів відповідальність за їх вчинення в сучасний період покладається як на державу загалом, так і на осіб, винних у скоєнні конкретних діянь із реалізації злочинної політики: державних посадовців або осіб, які фактично діяли від імені держави, аж до покладення міжнародної кримінальної відповідальності. Тому міжнародне кримінальне право регулює як питання кодифікації міжнародних злочинів, так і проблеми міжнародної кримінальної юрисдикції щодо їх вчинення.

Під *міжнародним злочином* ми розуміємо винне діяння, що посягає на міжнародну безпеку, світовий правопорядок і його окремі сфери, визнане в результаті узгодження волевиявлень суверенних держав протиправним, таким, що підлягає кримінальному покаранню. Остаточна сформульована система міжнародних злочинів до теперішнього моменту немає. Міжнародне кримінальне право перебуває в процесі розвитку. Водночас у міжнародних документах певна класифікація злочинів є.

Вперше класифікація міжнародних злочинів містилася в Статуті та Вироку Нюрнберзького трибуналу 1945 р. За вказаними актами міжнародні злочини поділяються на три групи: 1) злочини проти миру; 2) воєнні злочини; 3) злочини проти людяності. Стаття 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу до злочинів проти миру відносить планування, підготовку, розв'язування або ведення агресивної війни чи війни на порушення міжнародного договору, угоди або гарантії, а також участь у спільному плані або змові з метою вчинення будь-якої з перерахованих вище дій [2].

Воєнні злочини за Статутом Нюрнберзького трибуналу – це злочинні порушення законів і звичаїв війни, а саме: вбивство, катування, захоплення в рабство та насильницьке переміщення для інших цілей цивільного населення на окупованій території; вбивство і катування військовополонених та осіб, які перебувають у морі; вбивство заручників; розграбування державної та приватної власності, безглузде руйнування міст і сіл; спустошення, не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини [2].

Злочини проти людяності, як третя група міжнародних злочинів за Статутом Нюрнберзького трибуналу, включають в себе вбивства, винищення, поневолення, депортацію та інші звірства, скоєні проти цивільного населення до або під час війни, або переслідування з політичних, расових або релігійних мотивів з метою вчинення або у зв'язку зі скоєнням будь-якого злочину, що підлягає юрисдикції трибуналу, незалежно від того, були ці діяння порушенням внутрішнього, національного права країни, де їх було скоєно, чи ні [2]. Конвенція 1968 р. про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства змінила назву третьої групи міжнародних злочинів, передбачених у Статуті Нюрнберзького трибуналу, зі «злочинів проти людяності» на «злочини проти людства». Перелік цих злочинів був уточнений, розширений і включав такі злочини: вигнання шляхом збройного нападу або окупації; нелюдські дії, що є результатом політики апартеїду; злочин геноциду, як він визначений у Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р., навіть якщо ці дії не являють собою порушення національного законодавства тієї держави, в якій вони були вчинені [3].

Надалі система міжнародних злочинів у рамках міждержавного співробітництва була підтверджена, конкретизована та розширена в численних міжнародно-правових актах, ухвалених згодом. Значну роль у цьому відношенні відіграли чотири Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р.; Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р.; Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р.; проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р. та інші.

Деяка інша класифікація міжнародних злочинів запропонована Комісією міжнародного права ООН у проекті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства 1996 р. Зокрема до особливої частини вказаного Кодексу було включено п'ять груп міжнародних злочинів: 1) агресія;

2) геноцид; 3) злочини проти людяності; 4) злочини проти співробітників ООН і пов'язаного з нею персоналу і 5) воєнні злочини [4].

На сьогодні склади міжнародних злочинів, на наш погляд, найповніше представлені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. (ст.ст. 5–8) [5]. До них належать: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; агресія.

Геноцид. Юридичне поняття геноциду дано в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. [6]. Згідно з нею під геноцидом розуміють такі дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: убивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; навмисне створення для такої групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її знищення. Геноцид як міжнародний злочин включено до предметної юрисдикції міжнародних трибуналів *ad hoc* і Міжнародного кримінального суду. За вчинення геноциду, згідно зі ст. 77 Римського статуту, Міжнародний кримінальний суд може застосувати до особи, яка визнана винною у скоєнні такого злочину, одне із покарань: позбавлення волі на строк, що не перевищує 30 років; довічне позбавлення волі тільки у випадках, коли злочин має безпосередньо тяжкий характер злочину та у зв'язку з індивідуальними обставинами особи, визнаної винною у його скоєнні. Крім цього, замість позбавлення волі Суд може призначити: штраф; конфіскацію доходів, майна та активів, які пов'язані зі злочинною діяльністю особи, але без шкоди для прав інших осіб [5].

Так, 9 січня 1997 року Міжнародний трибунал щодо Руанди (МТР) розпочав розгляд однієї з найважливіших справ у міжнародному праві: Обвинувач проти Жана-Поля Акаесу. Під час геноциду в Руанді 1994 року Жан-Поль Акаесу працював мером Таби, міста, в якому тисячі тутсі постійно зазнавали згвалтувань, тортур і вбивств. Унаслідок геноциду тутсі загинуло близько одного мільйона людей і щонайменше 250 тисяч жінок зазнали згвалтування. Спочатку Акаесу висунули обвинувачення за 12 пунктами, включно з геноцидом. 2 вересня 1998 року МТР визнав Акаесу винним за дев'ятьма пунктами в геноциді, прямому і публічному підбурюванні до вчинення геноциду і злочинів проти людяності у зв'язку з винищенням, убивствами, тортурами, згвалтуваннями та іншими нелюдськими актами.

Злочини проти людяності. Термін «злочини проти людяності» вперше був використаний на міжнародному рівні в Декларації Франції, Великобританії та Росії, ухваленої 29 травня 1915 р. для опису злочинів, скоєних проти вірмен османським урядом [7]. За Статутом Нюрнберзького Міжнародного трибуналу злочини проти людяності було виділено в особливу категорію міжнародних злочинів. Зокрема, у п. «с» ст. 6 Статуту розрізняли два види злочинів проти людяності: 1) нелюдські діяння (вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до або під час війни); 2) переслідування людської групи (з політичних, расових або релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу) [2].

У рішенні Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії у справі «Prosecutor v. Drazen Erdemovic» міститься визначення злочинів проти людяності: «Злочини проти людяності є кричущими актами насильства, які завдають удару по найголовнішому, що є в людини: її життю, свободі, здоров'ю, добробуту та гідності» [8].

У рішенні Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди під час характеристики цього злочину вказується, з одного боку, на нелюдські за своїм характером і природою акти, що завдають сильних страждань, тяжких тілесних ушкоджень, серйозної шкоди психічному і фізичному здоров'ю, а з іншого - на спрямованість зазначених актів, скоєних як частина широкомасштабних або систематичних нападів на цивільне населення з національних, політичних, етнічних, расових або релігійних мотивів [9].

Група міжнародних злочинів проти людяності також еволюціонувала в бік розширення своїх криміноутворюючих ознак, результатом чого стало створення та юридичне закріплення завершеної моделі злочинів проти людяності в Римському статуті Міжнародного кримінального суду від 1998 р. Згідно з Римським статутом до переліку злочинів проти людяності включено також катування, злочини сексуального характеру, насильницьке зникнення людей та апартейд, коли їх вчиняють у рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб [5]. Під апартейдом за змістом документа розуміють «нелюдські дії, що вчиняються в контексті інституціоналізованого режиму систематичного пригноблення і панування однієї расової групи

над іншою расовою групою та вчиняються з метою збереження такого режиму». Злочини проти людяності можуть переслідуватись на національному рівні в тому разі, якщо держави реалізували відповідні відсилочні норми у національному законодавстві або просто передбачили відповідні склади злочину.

Воєнні злочини. Ці міжнародні злочини полягають в порушенні законів і звичаїв війни. Згідно зі Статутом Нюрнберзького трибуналу до них віднесено: вбивства, катування і викрадення в рабство або з іншою метою цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених або осіб, які перебували в морі; вбивства заручників; пограбування громадської або приватної власності; безглузде руйнування міст або сіл; розорення, не виправдане воєнною необхідністю, та ін. Багато в чому склад воєнних злочинів було конкретизовано (відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткових протоколів до них 1977 р.), Статутів Міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc і Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Виходячи з приписів норм міжнародного кримінального права та рішень міжнародних трибуналів ad hoc відзначаємо, що для кваліфікації скоєного як воєнного злочину необхідно встановити «контекстуальний зв'язок» вчиненого діяння зі збройним конфліктом. Згідно з рішенням у справі *Prosecutor v. D. Kordic and M. Serkez*, будь-який, навіть «найстрашніший», «загальнокримінальний» злочин може бути кваліфіковано як воєнний злочин тільки в разі встановлення «очевидного зв'язку» скоєного злочину з фактично існуючим збройним конфліктом [10].

Злочин агресії. Агресія – найтяжчий міжнародний злочин, який загалом можна визначити як порушення імперативного принципу незастосування сили і погрози силою. Проблема визначення складу цього злочину сягає своїм корінням на сотню років назад, оскільки історично питання про заборону застосування збройної сили як засобу для розв'язання конфлікту порушувалося в міжнародній практиці ще з початку ХХ ст.

У Статуті Нюрнберзького трибуналу немає визначення агресії, проте він передбачає склад злочинів проти миру, до яких віднесено: планування; підготовку; розв'язування та ведення агресивної війни або війни в порушення міжнародних договорів, угод або запевнень або участь у спільному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вищевказаних дій. Згодом визначення агресії було дано в Резолюції 3314 Генеральної Асамблеї ООН 1974 р., де її розуміють як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави чи в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом ООН» (ст. 1). Там же перераховані дії, які можуть бути кваліфіковані Радою Безпеки ООН як акт агресії (ст. 3), це: 1) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави; 2) напад на збройні сили іншої держави; 3) бомбардування території держави; 4) блокада портів і берегів держави; 5) застосування збройних сил на території іншої держави в порушення угоди про перебування; 6) засилання державою або від її імені збройних банд і формувань; 7) надання території для вчинення зазначених актів.

У Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. агресію названо серед міжнародних злочинів, підсудних цьому міжнародному органу. Визначення ж агресії цей Статут не дає.

Свою позицію щодо необхідності належної кримінально-правової охорони міжнародного миру і безпеки людства від злочину геноциду, злочину агресії, злочинів проти людяності та воєнних злочинів Україна чітко продемонструвала, підписавши і ратифікувавши Римський статут та визнавши двома заявами Верховної Ради України юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Відтак, основним законодавчим кроком щодо імплементації Римського статуту має бути внесення змін до національного кримінального законодавства в частині забезпечення криміналізації усіх діянь, що передбачені у цьому Статуті, безвідносно того, чи становить таке законодавство єдиний кодифікований законодавчий акт (яким є КК України), чи включає низку самостійних нормативно-правових актів.

Основна розбіжність між національним законодавством та загальновизнаними складами міжнародних злочинів в міжнародному кримінальному праві полягає у відсутності криміналізації злочину проти людяності та відсутності інституту командної відповідальності (*chief of command*). Певною мірою це знижує ефективність кримінального переслідування з боку України, проте не виключає можливості об'єднання зусиль з іноземними органами системи кримінальної юстиції.

Варто врахувати, також, що: український кримінальний кодекс не пристосований до конструкцій кримінального міжнародного права, що спричиняє проблеми для українських прокурорів у правильній класифікації міжнародних злочинів (наприклад, воєнні злочини можуть класифікува-

тися як тероризм); відсутній досвід роботи з міжнародними злочинами до 2014 року; не внесені зміни до інших законів щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права, що перешкоджає притягненню винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності; наявна плутанина у рішеннях українського суду, і все це не допомагає створити чітку картину намагань України протидіяти російській агресії.

Висновки. Таким чином, перелік міжнародних злочинів є лише приблизним, оскільки він постійно змінюватиметься в міру розвитку міжнародного права. У науці міжнародного права злочини проти людяності та воєнні злочини часто об'єднують у ширшу групу злочинів проти безпеки людства. На наш погляд, це пов'язано з тим, що незалежно від того, чи вчиняють такі злочини в мирний чи воєнний час, наслідки їх вчинення обмежують щонайменше умови безпечного існування людської спільноти. На сьогодні склади міжнародних злочинів, на наш погляд, найповніше представлені в Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. До них належать: геноцид; злочини проти людяності; воєнні злочини; агресія.

Першочерговим завданням є приведення національного кримінального законодавства України у повну відповідність до вимог Римського статуту Міжнародного кримінального суду для забезпечення справедливого покарання за злочинні діяння російських військових на території України на рівні національного законодавства. Зокрема, виникла потреба в законодавчому закріпленні злочинів проти людяності в розділі XX Особливої частини Кримінального кодексу України з метою ефективної протидії вчиненню кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. МКС розглядає верхівку айсберга: у Гаазі пройшла конференція з розслідувань Україною міжнародних злочинів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3929322-v-ukraini-za-tisacu-dniv-vijni-zafiksuvani-ponad-140-tisac-voennih-zlociniv.html> (дата звернення: 23.11.2024 року).
2. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду і покарання головних військових злочинців європейських країн осі. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950 (дата звернення: 05.11.2024 року).
3. Конвенція про незастосування строків давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/245/87/pdf/nr024587.pdf> (дата звернення: 05.11.2024 року).
4. Проект Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства (Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind). URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/7_4_1996.pdf (дата звернення: 07.11.2024 року).
5. Римський Статут Міжнародного кримінального суду: чинне законодавство: Офіц. переклад. Київ: Алерта, 2022. 68 с.
6. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (Укладена 09.12.1948). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення: 05.11.2024 року).
7. Спільна декларація Франції, Великобританії та Росії (1915 р.). URL: <https://www.armenian-genocide.org/index.html> (дата звернення: 05.11.2024 року).
8. Prosecutor v. Drazen Erdemovic. Case № IT-96-22-T. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1997/en/20274> (дата звернення: 05.11.2024 року).
9. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case ICTR-97-23-S. Para. 578. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icty/1998/en/19275> (дата звернення: 05.11.2024 року).
10. Prosecutor v. D. Kordic and M. Cerkez. Case № IT-95-14/2-T 26 February 2001. URL: https://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/en/kor-tj010226e.pdf (дата звернення: 05.11.2024 року).